

Петро Дорошенко. І лише останньому в 1669 – 1670 рр. вдалося реально добитися військової підтримки турків у боротьбі за “права та вольності” козацької держави.

Taras Chukhlib

The peculiarities of Hetman B. Chmel'nyts'kyj's Turkish policy

In the article author on the base of published and archive sources examines the Turkish component of Hetman B. Chmel'nyts'kyj's foreign policy. It is elucidated the significance of relations with Ottoman Empire in itself as well as their place in the process of realization of polyvassalities principle towards the Ukraine. It is pointed out to the partial success of B. Chmel'nyts'kyi in achievement of actual protection from Turkey and to the transformation of Turkish stream of foreign relations to politic tradition for a number of following Ukrainian Hetmans.

УДК 93(477.7)“14/15”

Роман Цветков

**УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ТВОРІ Ж.-О. де ТУ
“HISTOIRE UNIVERSELLE DE SON TEMPS”(1581–1617 рр.)**

У статті вперше в історіографії аналізується фрагменти твору “Histoire universelle de son temps” (1581–1617) французького історика Ж.-О.-де Ту (1553–1617), що стосуються характеристики українського козацтва та його діяльності, а також порівнянь козацтва з іншими воєнізованими корпораціями, що існували на кордоні між Османською імперією та християнською Європою. Визначено, що де Ту, в залежності від наявних джерел та контексту, створив два протилежних образи українського козацтва: козаків-розбійників і козаків-лицарів.

Друга половина XVI ст. – час появи у Франції цілої низки багатотомних універсальних історій. Серед відомих авторів цього жанру можна виділити Бернара де Гайяна (Haillan), Жака-Огюста де Ту (de Thou) і Теодора Агриппу д'Обиньє (d'Aubigné)⁶⁴. Найбільш неупередженим з цих творів вважається робота Ж.-О. де Ту “Histoire universelle de son temps” (далі – “Універсальна історія мого часу”)⁶⁵ (має близько 130 книг, об'єднаних у 16 томів, написана латиною у 1581–1617 рр. В даній публікації використовується французький переклад тексту, що вийшов друком у XVIII ст.).

Ж.-О. де Ту (1553–1617рр.) народився в родині Христофора де Ту, який займав посаду першого президента паризького парламенту у Франції. З юних років він вивчав стародавні мови. Згодом навчався юриспруденції в університетах Орлеану і Бурже, слухав лекції Куянція у Валенсі. Одержавши освіту, де Ту почав займатися активною політичною діяльністю. Йому випало жити в епоху так званих релігійних війн у Франції між католиками та гугенотами (протестантами). Він зробив свій вибір і приєднався до партії “політиків”, що дотримувались курсу на умиротворення країни на основі компромісу. Де Ту двічі брав участь у посольствах в Італію й у Німеччину для переговорів з гугенотами. Де Ту

⁶⁴ De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps/Trad. sur l'édition Latine de Londres, – London, 1734; D'Aubigne Ag. Histoire universelle: la société de l'Histoire de France, 1886.

⁶⁵ Люблинская А.Д. Источниковедение истории средних веков. – ЛГУ, 1955. – С. 325.

був соратником короля Генріха III, а після його загибелі – Генріха IV. Він досяг високого звання президента паризького парламенту. Однак не лише політика визначала його життя. Де Ту був інтелектуалом, який знаходився в дружніх стосунках з цілим рядом кращих представників інтелектуальної думки сучасної йому епохи.

Де Ту був автором низки робіт, з яких найбільшу популярність одержала його “Універсальна історія мого часу”. Роботу над нею він розпочав у 1581 р. і продовжував, з перервами, майже до самої своєї смерті у 1617 р. У своїй праці Ж.-О. Де Ту розглядає історію майже всіх країн Європи, а також Османської імперії, Персії, Північної Африки і нововідкритих земель Америки в другій половині XVI ст. Не залишив без уваги французький історик і земель України, що входили в той час до складу Речі Посполитої. Її жителі, особливо козаки, неодноразово з’являються на сторінках “Універсальної історії мого часу”.

У даній публікації ми зупинимося на трьох аспектах його праці: перший – це визначення, хто такі українські козаки та їх характеристика автором в цілому; другий – порівняння козацтва з подібними формуваннями інших народів; третій – оцінка козацтва в зв’язку з їхньою участю в різних подіях кінця XVI – початку XVII ст.

Спочатку розглянемо, фрагменти з твору де Ту стосовно того хто такі українські козаки і де вони проживають. Роповідаючи про повстання молдавського господаря Івоні (Іона) Воде у 1574 р.⁶⁶, автор повідомляє, що Іон “знав, що на окраїнах Польщі проживає войовничий народ, який завжди воює зі своїми ворогами-татарами”⁶⁷. Як можна бачити з цього повідомлення, історик розміщує козацтво на кордонах Польської держави в сусідстві з татарами, з якими воно безупинно воює. Водночас де Ту лаконічно повідомляє читача про те, якими він бачить козаків. Головну їх характеристику він подає у двох термінах – “народ” і “войовничий”. Таким чином, для цього представника французької інтелектуальної еліти, козацтво вже специфічно відрізнялось від сусідніх народів у способі життя і культурі, тому що його можна було охарактеризувати як особливий народ, що перебуває у стані постійної війни. Л. Февр писав: “...будь-яка історія є вибір...”⁶⁸. Де Ту зробив свій вибір – козаків він поставив поруч з війною.

Подалі де Ту дає більш розгорнутий опис козаків: “Цей народ не має власної держави. Навпаки, він проживає на кордоні з декількома різними націями в гирлі Дніпра. Усе, що є серед сусідніх народів, поляків, литовців та інших, нещасливого і злочинного, а також людей,

66 У 1574 р. українські козаки взяли у одній з найбільших військових кампаніях того часу в Південно-Східній Європі – війні між молдавського господаря Івоні проти турецького панування. Коли Івона зрозумів, що конфлікт із турками невідворотний, то намагався заручитися підтримкою Польщі, але король відмовив у допомозі. Тоді Івоня почав шукати підмоги у подільської шляхти і українських козаків. Так, у Молдавію з’явився загін Івана Сверчовського (Свірчовського, Свирговського) – близько півтори тисячі чоловік і загін запорожців на чолі з отаманом Покотилою. Кампанія тривала протягом трьох місяців, і всі перемоги Івоні було здобуто за прямої участі козаків І.Свірчовського.

67 De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps /trad. sur l’édition Latine de Londres. – T.VII. – P. 120.

68 Февр Л. Суд совести истории и историка// Бои за историю /пер. с фр. А. Бобовича, М. Бобовича, Ю. Стефанова. – М.:Наука, 1991. – С. 14.

яким дійсний стан їхньої долі не дозволяє залишатися на їхній батьківщині, або ж сподівання на кращу долю, владно змушує йти, збиратися разом, для того, щоб нести спустошення на всю округу, тому околишні землі з цієї причини залишаються необробленими і пустелями” (*“Cette Nation ne forme point d'Etat particulier. Au contraire elle habite les frontieres de plusieurs Nations differentes vers l'embouchure du Nieper. C'est - là que tout ce qu'il y a parmi les peuples voisins, Polonois, Lithuaniens, & autres, de malheureux, de scélérats, de gens à qui la situation presente de leur fortune ne permet pas de rester dans leur partie, ou que l'esperance d'un meilleur sort oblige d'en sortir, se rassemble, pour porter le ravage dans tous les environs, qui pour cette raison sont incultes & déserts”*)⁶⁹. Нижче де Ту додає: “Це є ні що інше, як з'єднання усього найбільш низького із різних народів...” (*...Ce n'est qu'un composé de tout ce qu'il y a de plus vil parmi plusieurs Nations...*)⁷⁰. Таким чином автор уточнює походження козаків, зв'язуючи їх з об'єднанням вихідців із різних народів, які збираються в гирлі Дніпра.

Де Ту під поляками та литовцями має на увазі й населення України, хоча, як буде показано далі, для означення українців він використовує етнонім “руські”. Інтерес являє і наступна характеристика козаків: до складу козаків входять нещасливі, злочинці та люди, які опинились за “бортом корабля життя”. Можна сказати, вони перебувають на іншому полюсі стосовно французького історика – людині, яка займає високі посади у Французькому королівстві. Природно, для нього козаки усього лише “найбільш низьке із різних народів”. Вони об'єднались в сподіванні знайти кращу долю і, для того, щоб досягти своєї мети, грабують навколишні землі. Отже, Де Ту не зміг належним чином оцінити ситуацію, що склалася в другій половині XVI ст. на південних кордонах Речі Посполитої, де йшла постійна боротьба з набігами кримських татар.

Очевидно, не мав історик і достовірної інформації про важке становище народу в українських землях, через яке і з'явилися в такій кількості “нещасливі”, які залишали свою батьківщину.

Зауважимо, що на відміну, наприклад, від іншого сучасника та співвітчизника, який залишив опис населення українських територій першої половини XVII ст., Г.-Л. де Боплана, Ж.-О. де Ту ніколи не був в Україні, і інформацію про неї отримував від інших, які часто мали упереджене ставлення до козаків і українського питання в цілому. Звідси і всі ті характеристики, якими історик наділяє козаків. Зокрема, далі читаємо: “Козаки – вороги всіх тих, кого вони можуть пограбувати, так само наводили жах на поляків, як і на турків. Утім, у них було мало піхоти, без якої вони не могли проводити облоги, і не вистачало грошей для оплати військ” (*“Les Cosaques ennemis de tous ceux chez qu'ils pouvoit piller, étoient aussi terribles aux Polonois, qu'aux Turcs. D'ailleurs, il y avoit peu d'infanterie, sans laquelle on ne pouvoit faire des sieges, & l'on manquoit d'argent pour payer les troupes...”*). Як ми бачимо, даний фрагмент спочатку дає козакам

69 De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps. – T.VIII – P. 166.

70 Idem.

українську характеристику – “вороги всіх, кого можуть пограбувати”, інакше – розбійники; далі історик подає конкретні відомості про організацію козацького війська. Ще декілька подібних не найкращих характеристик козаків містять наступні уривки. Зокрема, де Ту пише, що козаки – це: “люди, звичні до збагачення пограбуванням іноземців, і які воюють лише заради здобичі” (“...peuples accoutumés, à s’enrichir des dépouilles des étrangers, & qui ne font la guerre que par l’appas du butin”)⁷¹. Трохи далі він додає, що козаки: “...народ – ворог світу, народжений для грабунків”⁷².

Ми можемо помітити, що при описі козацтва де Ту намагається дотримуватися однієї лінії: козацтво – це зло. Це було наслідком того, що інформацію про події, що відбувалися на території України, він отримував, як правило, з переважно польських джерел. Друга важлива причина – це різниця в соціальному стані. Де Ту належав до верхів у своїй країні, а козаки – (у чому він був впевнений – *Р.Ц.*), до низів у своїй державі. І будь-яка спроба низів діяти самостійно від верхів буде розцінена останніми як незаконна. Тому для де Ту є природним те, що простолюдини (“низькі”) не можуть займатися ні чим іншим, як грабунками без керівної й направляючої ролі привілейованих верств.

Про те, що ставлення було саме таким, свідчить те, що подібні до українського козацтва явища в інших країнах Європи отримували від французького історика подібні характеристики. Так, описуючи війни католиків і лютеран у Німеччині, Ж–О. Де Ту згадує угорських гусарів, яких прирівнює до козаків: “...деякі полки гусарів, людей жорстоких і жадібних до здобичі” (“...quelques regiments de Houssars, hommes cruels & avides de butin”)⁷³. Або, наприклад гайдуки, які, за словами автора: “...здаються такими, що народжені для грабунків..”, це “...люди, завжди готові йти за найменшими заворушеннями” (“Heiducques, gens toujours prêts à seconder les moindres mouvemens...”)⁷⁴. Тут ми також бачимо, що на перше місце в характеристиках зазначені негативні якості: схильність до грабуванку й жадності.

Де Ту характеризує українських козаків також і в контексті власних знань про Східну Європу та щодо існуючих на цій території формувань, що на його думку, є подібними до козацьких в пониззі Дніпра. Так, перелічуючи склад польської армії в 1588 р., де Ту згадує: “...козаків, що називаються також низовими, гусарами, ускоками чи мартелоссами...” (“...les Cosaques, qu’on appelle aussi Hussares, Uscocques, ou Martelosses...”)⁷⁵. В іншому місці де Ту зазначає: “Козаки, йменовані ускоками, мартелоссами чи низовими – рід людей, які живуть між імперією турків і державами християнських князів, що призвичаїлися жити розбоєм...” (“...les Cosaques nommé Uscoques, Matelosses & Nisoves, espèce d’hommes placés entre l’Empire des Turcs

71 Idem. – T.XII – P. 510.

72 Idem. – T. XIV – P. 454.

73 Idem. – T.XIV – P. 503.

74 Idem. – T.XII – P. 586; T. XIV – P. 278.

75 Idem. – T.X – P. 144.

& les Etats des princes Chrestiens & accoûtumés de vivre de brigandage...”)⁷⁶. Як ми бачимо, у даному тексті замість “гусарів” з’являється термін “низові”. Можливо, де Ту чув або читав про низових козаків, але до кінця не розібрався у значенні цього терміна. У цих фрагментах автор помітив подібність козацтва до формувань, що виникли у схожих умовах на інших територіях на кордоні християнського і мусульманського світів, і, мали схожий спосіб життя. Можна, лише, дивуватися проникливості французького історика, який був кабінетним інтелектуалом і ніколи що не зіштовхувався з представниками цих народних формувань, однак, отримуючи інформацію про них від інших, зумів побачити в них явища одного порядку.

Однак вказуючи на схожі риси де Ту не показав різниці між окремими формуваннями. В цьому плані до характеристики де Ту можна додати вислів американський дослідник Л. Вульф, який писав про західноєвропейських істориків і мандрівників до XVIII ст. наступне: “Зображуючи Східну Європу, західні інтелектуали воліють звертати увагу лише на спільні риси, створюючи деяку загальну схему”⁷⁷. Що загального знайшов представник французької еліти у людей, які жили на іншому кінці Європи, і, які знаходилися на нижніх щабелях соціальної драбини?”

Де Ту розповідає, що Угорщина неодноразово спустошувалась. “Ким? – ...зłodіями, яких угорці називають гайдуками, поляки – козаками, жителі Далмації – ускоками, турки і склавини – мартелоссами, а німці – фрейбуттерами” (“...par les voleurs, que les Hongrois appellent Heidons, les Polonois (Cosaques, ceux de Dalmatie Uscoques, les Turcs & les Sclavons Martellois, & les allemands Freibutteurs...”)⁷⁸. Спільне в них те, що вони – зłodії, навіть, не розбійники, а просто зłodії”. Надалі, коли історик описує сербів з області Рашка, він пише: “...рашки є войовничим народом на зразок козаків, і збагачуються за рахунок добра своїх сусідів” (A l’égard des Rasciens, qui sout des peuples belliqueux l’exemple des Cosaques, qui s’enrichissent du bien de leurs voisins...)”).⁷⁹ Функція захисту від натиску ісламського світу автором зовсім пропущена. Таким чином, те основне, заради чого й утворилися всі ці групи жителів християнського прикордоння Європи, не відзначено, а те другорядне, те, що виходило із способу ведення війни у XVI ст. – поставлено на перший план.

У цьому контексті цікавим є те, що де Ту багато сторінок “Універсальної історії мого часу” присвятив опису жорстокостей і насильств, що перевершують людську уяву, заподіяних католиками гугенотам, і гугенотами католикам у Франції. Проте при цьому ні ті, ні інші не називаються ним “зłodіями”. Всі разом, і католики, і гугеноти – не зłodії, а воюючі сторони, незважаючи на всі їх бешкетування. Водночас козаки, ускоки, гайдуки та інші – зłodії. Чи не криється

76 Idem. – Т.Х – Р. 708; Т.ХІ – Р. 259.

77 Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта Цивилизации в сознании эпохи Просвещения. – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – С. 516.

78 De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps. – Т.V. – Р. 155.

79 Idem. – Т.ХІІ – Р. 235.

секрет цього в тому, що і католиків, і гугенотів очолювали люди “шляхетного” походження і виховання? А козаки, усюки, гайдуки та подібні народні формування не лише склалися з простого люду, в тому числі і із самого знедоленого, але й на чолі їх найчастіше стояли люди, далекі від вищих верств. Іншими словами – козаки, усюки, гайдуки й інші – виникли через ініціативи знизу, а не зверху. Безперечно, це не могло вітатися з боку історика, який був прихильником королівської влади і централізованої держави.

На думку де Ту, славу, гарну або погану, треба заробити. Саме козаки стали у де Ту загальним ім'ям для інших, ймовірно, вони змогли своїми діями привернути увагу французького історика, стати для нього найпершими серед прикордонних утворень східноєвропейських народів, якщо інші брали з них приклад.

Незважаючи на попередні оцінки, зазначимо, що де Ту як історик прагне бути об'єктивним. Коли він починає оцінювати козаків у бої, його оцінки стають прямо протилежними попереднім. Так, ватажку козаків – Свєрчовському⁸⁰, який прийшов на допомогу Івоні Воде, де Ту дає наступну характеристику: “Цей генерал був неймовірно прудким, він раптово напав на ці війська (турецькі – *Р.Ц.*), що були сильно стомлені тривалим переходом, і, не даючи їм часу перепочити, порубав їх на шматки” (“Ce Général fit une diligence incroyable; il tombe sur ces troupes fatiguées d'une longue marche; & sans leur donner le temps de respirer, il les taille en pieces”)⁸¹. Надалі описуючи бій між молдавсько-козацькими військами і турецькою армією, де Ту відзначав: “Нарешті, козаки вирішили перемогу” (“Enfin les Cosaques décidèrent de la victoire”)⁸². Коли молдавська частина війська прийняла рішення здатися туркам, козаки, за словами де Ту, були: “... переконені, що бажають краще хоробро вмерти зі зброєю в руках, ніж схилити свою голову перед ворогом–варваром, що буде чинити їм найбільш ганебні і жорстокі тортури” (“Les Cosaques étoient de ce dernier sentiment persuadés qu'il valloit mieux mourir courageusement les armes à la main, que d'aller porter sa tête à un ennemi barbare, que exerceroit contr'eux les supplices les plus honteux & les plus cruels”)⁸³. І, завершуючи опис цієї війни, де Ту повідомляє, що молдавани, які здалися, були перерізані турками, а козаки: “... рушили з опущеними головами на батальйони невірних, і знайшли серед цих численних ворогів смерть, за яку вони змусили їх заплатити дорогу ціну, хоч і були в меншості” (“Ils donnèrent tête baissée au travers des Bataillons infideles, & trouvèrent au milieu de ces ennemis nombreux la fin d'une vie, qu'ils leur firent acheter chèrement, quoiqu'ils fussent en petit nombre”)⁸⁴. Отже, якщо де Ту спочатку основну увагу читача звертає на звірства козаків щодо турків, і для нього це “жахливе видовище” (“C'étoit un spectacle affreux de voir. . .”)⁸⁵, внаслідок чого має

80 Іван Свєрчовський, Свирговський – козацький ватажок кінця XVI ст.

81 Idem. – T.VII – P. 122.

82 Idem. – T.VII – P. 123.

83 Idem. – T.VII – P. 128.

84 Idem. – T.VII – P. 130.

85 Idem. – T.VII – P. 121.

скластися негативний образ козака, то, описуючи їхні перемоги над турками (що, до-речі, були в той час союзниками Франції, але все-таки, як для правовірного католика, невірними) де Ту, сам того не помічаючи, захоплюється подвигами синів східноєвропейських степів. Поступово образ козака змінюється, від сторінки до сторінки усе більш героїзується. Спочатку французький історик відзначає їхній вирішальний внесок у перемогу в тій війні. А опис їхньої поведінки в останньому бою має викликати у ренесансного читача спогади про великі діяння античних героїв. Турки ж, на сторінках “Універсальної історії мого часу...” де Ту, з нещасливих жертв перетворилися в “ворожого суперника”. Паралель зі спартанцями Леоніда таки напрошується – купка героїв гине, оточена численними ворогами, і не просто ворогами, а варварами.

У де Ту є фрагмент, у якому він оповідає про русів. Зокрема, після перемоги польського війська над татарами завдяки козакам у 1589 р. татари, щоб помститися за набіг козаків на Татарію пішли в Галичину і дійшли до Львова, і отут: “Руські об’єдналися з козаками і, підбадьорені приходом Замойського⁸⁶, пішли з великою рішучістю атакувати татар” (“les Russiens s’étant joint aux Cosaques & encouragés par l’arrivée de Zamoyski, allèrent avec beaucoup de resolution attaquer les tartars”)⁸⁷. Трохи нижче де Ту писав, що вони потрапили в пастку, і перелічив тих, хто до неї потрапив: “...поляки, руські та козаки” (“...les Polonois, les Russiens, & les Cosaques”)⁸⁸. Руські і козаки в даному контексті є різними поняттями. І виникає запитання: хто такі “руські”? З контексту зрозуміло, що вони з’явилися, коли татари дійшли до Львова. Можна припустити, що під терміном “руські” автор розуміє не жителів всієї України, а жителів Руського воєводства, центром якого був Львів, тобто русинів або жителів колишньої Русі. Це підтверджується і в іншому фрагменті. Так, описуючи Дніпро, він пише: “...він (Дніпро – *Р.Ц.*) проходить через Київ, колись столицю Русі польської” (“...passé à Kiou, autrefois capitale de la Russie Polonoise”)⁸⁹. В даному випадку є зрозумілим, що де Ту вважав, жителів України і козаків різними групами населення або взагалі народами. Таке помилкове сприйняття було достатньо поширеним в західноєвропейській літературі до кінця XVIII ст., а в деяких роботах і на початку ХХ ст.

У праці де Ту є ще низка повідомлень про козаків, що здебільшого також зв’язані з їхніми війнами проти турків і татар. Серед них особливо цікаві два наступні фрагменти. У першому, датованому 1589 р., автор розповідає, як польське військо, у складі якого були й українські козаки, потрапило у пастку, і було оточено татарами, але хоробро кинулося в бій і перемогло завдяки козакам. Закінчує це повідомлення де Ту словами: “Після цього подвигу козаки більше нікого не боялися, ні поляків, ні татар, тому що чого ж вони могли боятися від поляків після такої великої перемоги, що вони до були для

86 Замойський Ян – польський шляхтич, канцлер Речі Посполитої.

87 De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps. – Т.Х – Р. 709.

88 Idem. – Т.Х. – Р. 708 – 709.

89 Idem. – Т.ІІІ. – Р. 267.

них...” (“Après cet exploit, les Cosaques n’avoient plus rien a craindre ni des Polonois, ni des Tartares; car que pouvoient ils apprehender des Polonois après une si grande victoire qu’ils venoient de remporter pour eux...”)⁹⁰. Отже, де Ту зміг відчутися та передати те, що козаки стали вже значною силою, на яку зважали й польський уряд, й татари, та й самі козаки зрозуміли й усвідомили уже свою силу, почали змінювати свою поведінку стосовно сусідніх народів.

Друге повідомлення – про одне зі звичайних нападів козаків на турецькі володіння. Однак переказ його є досить своєрідним. Де Ту повідомляє: “Нахабність козаків, яких називають також низовими, ускоками і мартелоссами, як я вже зауважував, зробила нову образу, що зламала мир між Польщею і Туреччиною. Справді, ці розбійники після того, як безкарно зробили напад у гирло Дніпра і Дністра, насмілилися ще атакувати й пограбувати кораблі купців, що були упевнені у своєму захисті османським прапором і вірою в угоди, укладені з Польщею” (“L’insolence des Cosaques, qu’on appelle aussi Nisoviens, Uscoques, & Martelosses, comme je l’ai déjà remarqué, fut une nouvelle injure qui rompit la paix. En effect ces brigands après avoir impunement fait les courses, à l’embouchure du Nieper & du Niester, oserent encore attaquer & piller des vaisseaux Marchands, qui se croyants asses défendus par le Pavillon Ottoman, & par la foi des traités faits avec la Pologne”)⁹¹. У цьому повідомленні де Ту – чиновник бере верх над де Ту – істориком. Звичайно, для президента паризького парламенту здається “нахабністю” і “образою”, коли якісь козаки у володіннях законного правителя Османської імперії – султана, здійснюють свої напади. Звичайно, їх не можна назвати інакше, як “розбійниками”. І, що особливо, образливо, їх напади були здійснені “безкарно” і зламали міжнародні угоди.

Важливим для розуміння того як де Ту сприймав українське козацтво є поняття ряду “свої” – “чужі”, “наші” – “ворогі”. В даному питанні де Ту є чіткі позиції. Зокрема, “наші” – це французи, які воюють із зовнішнім ворогом, наприклад, іспанцями⁹², навіть, якщо це французи-протестанти; “наші” – це німецькі католики, які протистоять німецьким лютеранам; “наші” – це європейці-християни, які воюють з турками-мусульманами, безвідносно того, що Османська імперія могла бути союзником Франції⁹³. Так, “нашими” виявляються іспанці в битві під Лепанто або угорці, які боролись на Балканах з османами⁹⁴. Однак жодного разу “нашими” не виявились козаки, хоча на сторінках “Універсальної історії мого часу” вони лише те і роблять, що воюють з турками і татарами.

Цікавим є те, що інші сучасники і співвітчизники де Ту не завжди розділяли його точку зору на українське козацтво. Так, зокрема, Теодор Агриппа д’Обиньє, який брав активну участь в воєнних діях

90 Idem. – Т.Х. – Р. 710.

91 Idem. – Т.ХІ – Р. 259.

92 Idem. – Т.І – Р.970.

93 Idem. – Т.І – Р. 1017; Т.V. – Р. 498.

94 Idem. – Т.VI. – Р. 210,241–245,185,544.

так званих релігійних війнах у Франції в другій половині XVI ст., сприймав козаків як потрібних “людей війни”, адже вони захищають Європу від татар, а на війні, як відомо, без жорстокості і грабунків не буває, не буває і без порушення домовленостей. Тому, на відміну від де Ту, за д’Обіньє козаки це: “Один рід людей війни, які називають себе козаками, здебільшого, поляни за походженням, які є вершниками, найбільш страшними в усьому світі, звичні карати татар і приборкувати їхні набіги, що без них були б більш частими на Європу” (“...d’un sorte de gens de guerre qui s’appellent Cosaques la pluspart Polonois de Nation, et sont les gens de cheval les plus redoutez de tout le septentrion, accoutumez à chastier les Tartares et brider les courses, que sans eux ils feroient plus frequenter en l’Europe”)⁹⁵. Слід зауважити, що і де Ту відзначив, факти “покарання татар козаками” за грабіжницькі походи в Україну. Зокрема, під 1575 р. він описує набіги татар на українські та польські землі (“...dans la petite Russie, ou Russie Polonoise”). Польща не змогла своєчасно дати татарам відсіч, а козаки чолі з Богданом Росинським⁹⁶ перейшли Дніпро і пішли у Крим, який “піддали вогню та мечу” (“Les Cosaques de leur côte, qui regardoient ces hostilités comme leur affaire propre ne s’endormient pas. Ils passent le Nieper ayant à leur tête Bogdan Rosinxci, entrent dans la Tartarie qu’ils trouvent sans defense, & mettent tout à feu &, à sang...”)⁹⁷.

Таким чином, праця “Універсальна історія мого часу” Ж.-О. де Ту – цінне джерело, що містить характеристики українського козацтва на початкових етапах його історії. Французький історик, намагаючись бути об’єктивним, показав два протилежних образи козаків, які склалися у нього під час опрацювання різних джерел. З одного боку, козаки – це грабіжники та розбійники, з іншого – герої та лицарі, які виявляють приклади військової доблесті і мужності в боротьбі з турками та татарами. Саме українське козацтво було визначено, дету як взірець для різних воєнізованих формувань на кордоні між християнським світом та світом ісламу, мета яких – забезпечення захисту від нападів завойовників. Що стосується етнічної структури козацтва, то де Ту вказує на її строкатий характер і проводить межу між козацьким “народом” та “руським народом”.

Roman Stsvetkov

Image of Ukrainian Cossacks arising in J.-O. de Thou's work “Histoire universelle son temps” (1581-1617)

In the article it has been made the first attempt in historiography to analyse those fragments of French historian J.-O. de Thou's (1553-1617) work “Histoire universelle son temps” (1581-1617), which concern to character of Ukrainian Cossacks and its activity as well as to comparison the Cossacks with another military corporations existed at border between Ottoman Empire and Christian

⁹⁵ D'Aubigne Ag. Histoire universelle. T.5 – P.: la société de l'Histoire de France, 1886.– P. 32.

⁹⁶ Йдеться про Богдана Ружинського (? –1576), князя, гетьмана (старшого) реєстрового козацького війська у 1575–1576 рр. Головну мету своєї діяльності він бачив у боротьбі проти турецько–татрської агресії на українські землі. У 1575 р. здійснив похід на Кримське ханство, спустошив улуси, взяв м. Кафу, де визволив невільників.

⁹⁷ De Thou J.-Au. Histoire universelle de son temps. – T.X. – P. 708; T.XI.- P.259.

Europe. It was determined that according to his sources or to context of his book J.-O de Thou had made two opposite images of Ukrainian Cossacks which were following: "robbers" and "knights".

УДК 94(477)“1768–1775”

Володимир Полторак

ЗМІНА СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ДОНСЬКОГО КОЗАЦТВА ВНАСЛІДОК ЇХНЬОЇ УЧАСТІ У ПРИДУШЕННІ НАРОДНИХ ПОВСТАНЬ 1768-1775 рр.

У статті досліджено участь донських козаків у придушенні народних повстань 1768-1775 рр. та знищенні Нової Січі. З'ясовано, як ця участь вплинула на ставлення українців і, зокрема, запорозьких козаків до донського козацтва.

Одним з обов'язків донського козацтва у XVIII ст. стало придушення народних повстань та інших антиурядових акцій. Донська старшина була зацікавлена у результативності таких дій, оскільки цим підвищувала свій авторитет в очах російських урядовців і зміцнювала свої позиції у козацькому середовищі. Рядові козаки не так однозначно позитивно сприймали участь в каральних діях. У даній статті з'ясовується, яким чином такі внутрішні суперечки та сам факт проведення каральних акцій відобразились на ставленні українців до донського козацтва.

Уперше до теми участі донських козаків у придушенні українських народних рухів 1768-1775 рр. звернувся у своїх працях А. Скальковський, проте він не відзначив реакцію українців, яку викликали каральні експедиції донських козаків. У подальшому до теми звертались В. Антонович, А. Шиманов, В. Голобуцький, О. Пронштейн, Л. Маленко, але теж належної уваги зміні ставлення запорожців до донських козаків внаслідок їхньої участі у придушенні народних рухів не приділили. Однак виявлені нами опубліковані та архівні документи дозволяють розкрити це питання і твердити, що ці дії донців достатньо серйозно вплинули на взаємини між ними й запорожцями.

Початково російські війська, направлені в Польщу для боротьби проти учасників Барської конфедерації (29 лютого 1768 р. – 1772 р.), отримали наказ з “православними поляками” (тобто, українцями) “збройною рукою не чинити до наказу, а лишень вмовляти розійтись по домівкам”⁹⁸. Однак з розвитком подій Коліївщини командування побачило в народному русі небезпеку і для Росії. У придушенні повстання з наказу російського командування взяли участь донські козаки. Так, у загоні генерала П. Кречетникова (1729-1793), який діяв спочатку на Варшавському напрямі, а згодом був скерований до Умані, перебували декілька полків донських козаків полковника Попова, пор. Кологринова, Саричева та ін., якими керував отаман

⁹⁸ Журнал генерал-майора и кавалера Петра Кречетникова, главного командира корпуса Ее императорского величества о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 гг. – М.: Университетская типография, 1863. – С. IV.